

- ¹ ЦДАВО України.–Ф.1077.–Оп.1.–Спр.40.–Арк.100-104.
- ² Там само.–Ф.2311.–Оп.1.–Спр.18.–Арк.52.
- ³ Там само.–Спр.120.–Арк.217.
- ⁴ Там само.–Арк.259.
- ⁵ Там само.–Арк.262.
- ⁶ Гражданская война на Украине–К., 1967.–Т.1.–Кн.1.–С.187-189, 249.
- ⁷ ЦДАВО України.–Ф.2311.–Оп.1.–Спр.120.–Арк.208-210.
- ⁸ ЦДАВО України.–Ф.1077.–Оп.1.–Спр.43.–Арк.20-21, 56-57.
- ⁹ ЦДАВО України.–Ф.2311.–Оп.1.–Спр.6.–Арк.100.
- ¹⁰ Там само.–Спр.144.–Арк.35.
- ¹¹ Там само.–Спр.102.–Арк.203-204.
- ¹² Там само.–Ф.1216.–Оп.1.–Спр.77.–Арк.10.
- ¹³ ДАЗО.–Ф.2030.–Оп.2.–Спр.430, 462.
- ¹⁴ ЦДАВО України.–Ф.1077.–Оп.1.–Спр.40.–Арк.133.
- ¹⁵ Там само.–Ф.4541.–Оп.1.–Спр.9.–Арк.19.
- ¹⁶ Там само.–Арк.61.
- ¹⁷ Там само.–Арк.82.
- ¹⁸ Там само.–Арк.163.
- ¹⁹ ДАЗО.–Ф.2030.–Оп.2.–Спр.393.–Арк.15, 53.
- ²⁰ Там само.–Арк.15.
- ²¹ Там само.–Арк.142, 150.
- ²² Там само.–Арк.150.
- ²³ Там само.–Арк.151.
- ²⁴ Див. про це: *Рогне М.* Разведка и контрразведка.–К., 1993.
- ²⁵ ЦДАВО України.–Ф.1077.–Оп.1.–Спр.43.–Арк.27. нім текст.–Арк.26.
- ²⁶ *Гольденвейзер А.А.* Из киевских воспоминаний // Архив русской революции.–Берлин, 1922.–Т.6.–С.223.

Олександр Лейбфрейд

**ПРО ДЕЯКІ ЗНАХІДКИ З ІСТОРІЇ МІСТОБУДУВАННЯ ТА АРХІТЕКТУРИ ХАРКОВА
У ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

У історії культури України є ще чимало “білих плям”, які приховують повчальний досвід минулого та відомості про видатних діячів. Зокрема це стосується розвитку планування та забудови міста Харкова. Про виникнення та зростання протягом трьох із половиною сторіч Харкова — головного міста Слобожанщини, першої столиці радянської України, одного з провідних центрів промисловості, науки та культури сучасної незалежної України, видано багато книжок, нарисів, альбомів, тощо. Серед них найвагомішою залишається й досі фундаментальна праця Д.Багалія та Д.Мілера “История города Харькова за 250 лет его существования (1655-1905)”. У ній наведено безліч відомостей про минуле міста, отриманих авторами з документальних джерел, значну частину яких тепер втрачено. Це зокрема стосується питань забудови та архітектури, яким у книзі відведено провідне місце. Репринтне видання 1990 року зробило цей унікальний труд загальноприступним. Проте охопити все, навіть в енциклопедичному виданні, неможливо... Багато що залишилося невисвітленим.

Пошуки матеріалів із історії архітектури Харкова з успіхами провадили протягом перших десятиріч ХХ ст. історики-мистецтвознавці С.Таранушенко та Д.Гордєєв, але їхню діяльність обірвали репресії 30-х років. Увага до питань збереження архітектурної спадщини відродилася під час війни 1941-1945рр. під впливом болючих втрат — загибелі величезної

кількості будинків — пам'яток минулого, які створювали неповторне середовище життя людей. Разом із роботами по реставрації та відновленню пошкоджених будинків розгорнувся пошук потрібних для цього документальних відомостей та креслень. Заважала цьому загиньбель безлічі архівних фондів. 1941р. у Харкові було знищено більше 10 тисяч креслень промислових, громадських та капітальних житлових будівель із зібрання колишнього Губкомгоспу, матеріали технічних архівів Архітектурно-планувального відділу Миськради, інституту Діпромист та інших проектних установ. Великих втрат зазнали також фонди Державного архіву, понижені залишки яких довелося наново упорядковувати. Пошуками архівних матеріалів про будівельні справи зайнялися архітектори-проектувальники, викладачі та аспіранти вузів та аматори-краєзнавці. Особливо активну участь у їхньому вивченні брали Б.Бондаренко, Р.Кутеців, Т.Марченко, В.Новгородов, О.Радкова, О.Тіц, К.Черкасова та інші. Окрім харківських сховищ вони використовували матеріали архівів Москви, Ленінграду та Києва, де зберігалися документи й креслення, які надсилали для створення до вищих установ. Обробкою було охоплено переважно матеріали кінця XVIII — перших десятиріч XIX ст. Проте у Державному архіві харківської області залишалось ще багате справ другої половини XIX та перших десятиріч XX сторіччя, на розгляд яких не вистачало часу. Цим і зайнялася на добровільних засадах безкоштовно аматорка-краєзнавка, музикантка за фахом, Тетяна Вікторівна Тихомірова. Протягом п'яти років з 1990 до 1995-го вона ретельно переглянула майже двадцять тисяч справ, у яких знаходилися різні відомості, що мали будь-яке відношення до будівництва. Серед них вона знаходила дати будови, або перебудови окремих будівель, прізвиська власників та архітекторів та інші. Особливо важливим з'явилися знахідки креслень. Звичайне не все, що знаходилося у справах мало значну історико-художню вартість, багато було другорядного, або некомплектного. Щоб відібрати важливе Т.Тихомірова залучила до спільної роботи автора цієї статті. Ми разом відбирали найцікавіші об'єкти, занотували на них картки обліку та фотографували фрагменти окремих креслень. Так було виявлено багато раніше невідомих матеріалів про управління будівництвом, про діяльність різних архітекторів, про первісний або проміжний вигляд багатьох будинків, тощо.

Серед вельми цікавих знахідок Т.Тихомірової треба відзначити матеріали про харківський період життя та творчості славетного українського архітектора В.Кричевського¹.

Істотне значення мають знайдені проекти деяких харківських 3 храмів та різних релігійних споруд архітекторів М.Ловцова, В.Немкіна, В.Покровського та інших. Цікаві проекти першого дерев'яного та другого — кам'яного театрів Опери, виконані архітектором В.Міхайловським. Багато креслень належить архітекторам І.Гіншу (20 проектів), О.Заручевському (14), Б.Йогансону (13), І.Колодяжному (16), Г.Маяцькому (44), Ф.Ніценку (13), Б.Покровському (36), Г.Ракову (18), Г.Стріжевському (31), А.Томсону (28) та інші. Загалом виявлено авторство проектів більш 500 будинків. Частина з них ще існує, деякі належать тепер до пам'ятників архітектури.

Передчасна смерть від важкої хвороби Т.Тихомірової 1995р. обірвала незадовго до завершення її пошуки в ДАХО, але здобуті наслідки знаходять використання в реставраційних роботах, при складанні довідок за замовленнями різних установ, організацій та окремих осіб. Складено систематичний каталог знахідок, який налічує біля 600 карток. Надруковано декілька нарисів у періодичних виданнях, які поповнюють уяву про розвиток архітектури Харкова².

¹ *Тетяна Тихомірова. В.Г.Кричевський. Новое о харьковском периоде жизни и творчества //Свобода.-1994.-№10.-С.7.*

² *Тетяна Тихомірова. Фенікс з архіву. Київ //Краєзнавство.-1995.-№1-4.-С.31-38.*